

УДК 811.161.2'26

Черемська О. С., Масло О. В.

КУЛЬТИВУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ У ХАРКІВСЬКИХ ЧАСОПИСАХ 20–30 РР. ХХ СТ.

У статті висвітлено процес формування критеріїв нормативності української літературної мови, дискутований у наукових працях харківських мовознавців 20–30 рр. ХХ ст. Проаналізовано рекомендації М. Сулими та М. Гладкого щодо вноормування орфоепічних, лексичних і граматичних мовних явищ.

Ключові слова: харківські часописи, українська літературна мова, процес унормування, критерії нормативності, мовні явища.

В статье освещен процесс формирования критериев нормативности украинского литературного языка, diskutirovannyj в научных работах харьковских лингвистов 20 – 30 гг. ХХ ст. Проанализированы рекомендации Н. Сулимы и Н. Гладкого по нормированию орфоэпических, лексических и грамматических языковых явлений.

Ключевые слова: харьковские периодические издания, украинский литературный язык, процесс нормирования, критерии нормативности, языковые явления.

The article highlights the formation process of Ukrainian literary language normative criteria, debated in scientific articles by Kharkiv linguists of 20 – 30 years of the twentieth century. The author pays attention to the discussion on the problem of creating a literary standard, which took place on the pages of socio-political, literary-artistic, scientific and educational journals of Kharkiv and was participated by famous linguists and literary critics. Systemized views of M. Sulyma and M. Gladkyi who were the most active participants of the discussion; their works defined the bases of Ukrainian literary language, grounded normative criteria and analyzed typical linguistic phenomena that needed normalization. Outlined optimal valuation principles formulated by M. Sulyma, such as: the widest usage and naturalness of language fact in the folk language; its convenience in terms of its linguistic progress; prevalence and usefulness in artistic and scientific language. Analyzed recommendations for normalization of orthoepic, lexical and grammatical linguistic phenomena. Noted that typical violations of pronunciation and usage that are caused by prolonged foreign-language influence (mostly Russian), encourage to consider ethnographic criteria. Among morphological phenomena especially singled out the wrong use of active participles of present time with -chyj, -shyj, -schyj, -myj endings. Attention is focused in syntax on normative use of prepositional structures, complex idiomatic phrases, use of so-called «passive phrases with instrumentals of person», unsteady constructions phrases from two numerals two, both, three, four; distributed in press «polonized» ablative conjunction with «is» and others. Noted the relevance of the criteria specified in the works of linguists for normalization of Ukrainian literary language during the twentieth century.

Key words: Kharkiv periodicals, Ukrainian literary language, the process of normalization, normative criteria, linguistic phenomenon.

Історична зміна норм літературної мови – закономірне, об’єктивне явище. Розвиток суспільства, соціальні чинники, традиції, література й мистецтво впливають на постійне оновлення літературної мови та її норм. В історії розвитку української літературної мови, у процесі вироблення її норм на особливу увагу заслуговують 20–30 рр. ХХ ст. – період активізації мовних змін і водночас початковий період їх теоретичного осмислення та наукового вивчення.

Як засвідчують мовознавці, у цей період розпочато формування теорії літературної мови: «Теорія літературної мови почала формуватися давно, вже майже як сторіччя, а тому можна виділити три періоди в її історії: 20–30-ті та 50–80-ті роки ХХ ст., сучасний. Щойно з 20–30-х рр. ХХ ст. літературна мова стала предметом наукового дослідження» [2, с. 52]. Набули актуальності загальнотеоретичні питання дослідження мови, які в початковий період були спрямовані в практичну площину. Розпочато й активно здійснювано нормативно-творчу діяльність: «Мовознавці намагаються визначити і шлях розвитку української літературної мови, і основу, на яку вона має спиратися» [10, с. 15].

Характерно, що жваве обговорення назрілих мовознавчих проблем, значною мірою зумовлене пошуками критеріїв мовного стандарту, активно відбувалося на сторінках громадсько-політичних, літературно-мистецьких і науково-педагогічних часописів, а участь у цій дискусії взяли як відомі мовознавці – Л. Булаховський, М. Гладкий, С. Смеречинський, М. Сулима, В. Ганцов, П. Горещький, І. Шаля, так і літературні критики – А. Ніковський, К. Довгань, С. Єфремов та ін. Головні питання обговорення: яку мову обрати за основу творення літературного стандарту, які критерії мають бути визначальними, як уникнути іншомовних впливів.

Українські лінгвісти чи не в кожній статті звертали увагу на кальковані з російської мови конструкції, які найчастіше вживає міське населення, а звідси – і наявність їх у газетах. М. Сулима зауважував: «Боротьба проти засмічування української мови, наприклад, росіянізмів здається декому як не «націоналістичним», то принаймні «педантичним ухилом». Такі вихватки особисто я вважаю за демагогічний абсурд. Хто визнає принцип народности, той мусить боротися проти зросійщення чи там спольщення української літературної мови» [19, с. 140]. «Не маючи мовних традицій від літературної мови в минулому..., наша газетна мова не потрапила сама знайти свою народну основу, тим паче не спромоглася вона збудувати на цій основі культурну вищу надбудову, а натомість збочила на легкий для неї шлях переймання з російської мови» [6, с. 14]. «Для української бо культури насамперед потрібна «культура українського слова; не псувати українську мову «непотрібними помилками і абсолютно противними духові української мови русизмами» [4, с. 65].

Отже, спираючись в основному на праці М. Сулими та М. Гладкого, у пропонованій статті маємо на меті окреслити процес унормування української літературної мови в початковий період; визначити напрацьовані мовознавцями критерії нормативності; проаналізувати рекомендації мовознавців щодо нормативної вимови, правильного слововживання, побудови синтаксичних конструкцій, які знайшли своє відображення в мові періодики 20-х років ХХ ст. Це важливо й для мовної культури сучасних ЗМІ. Адже «газетну мову» називали «аванпостом у справі організації літературної мови» [5, с. 63].

На сьогоднішній мовна норма в публіцистичних текстах, і проблема виокремлення критеріїв літературної норми, її динамічні процеси, просторова і часова глибина, літературний стандарт у контексті мовної свідомості українців дістали ґрунтовне висвітлення в працях українських мовознавців: Н. Д. Бабич, С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Т. А. Коць, Є. Г. Кравченко, О. А. Сербенської, Л. В. Струганець, О. О. Тараненка, Г. М. Яворської. Історія творення літературного стандарту перебуває також у полі уваги широких наукових кіл [Н. М. Глібчук, Н. М. Карікова, Л. П. Лушпинська, Т. П. Мельник, І. Р. Процик, В. І. Статтєєва, Р. А. Трифонов].

Як відзначає С. Я. Єрмоленко, «Розрізнення зовнішніх і внутрішніх критеріїв літературної норми ґрунтується на врахуванні екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників формування літературного стандарту... Критерії становлення і функціонування норми пов'язані з принципами консерватизму, ліберального ставлення до норми, а також із реаліями неоднозначного ставлення до літературного стандарту та його норми» [9, с. 20]. Якщо проаналізувати стан функціонування української мови на початку ХХ ст., можемо спостерігати сприятливі екстралінгвальні чинники для її внормування. Тож не випадково погляди мовознавців сфокусовано на 20–30 рр. ХХ ст. За словами Ю. Смолича, це «важлива пора великого початку, бо закладає підвалини для дальшого поступування і розвитку» [13, с. 6].

У 20–30 рр. розпочалося впровадження української мови в усі сфери суспільно-політичного життя в Україні. Практичні заходи, що склалися на Україні, були спрямовані, з одного боку, на запровадження української мови в державному апараті, а з другого – на користування нею в культурному житті... Швидко зростало число журналів і ставали вони різноманітніші [21, с. 137–143]. Однак в україномовних виданнях відчувати брак усталеного механізму корегування систем української мови. Зокрема, про завдання журналу «Червоний шлях» говорили так: «Нарешті, сама українська мова являється величезним чинником у процесі творчості нового життя і вимагає невпинного вдосконалення й поширення, щоб задовольнити ті потреби, які ставить перед нею культурний підйом працюючих мас» [21, с. 121].

За таких умов виникла необхідність окреслення шляхів розвитку мови, визначення основних критеріїв її внормування. Зважаючи на гостроту проблеми, українські мовознавці активізували науково-практичну діяльність. На сторінках київського часопису «Життя й революція», харківських часописів «Шлях освіти», «Молодняк», «Радянська освіта», «Червона преса» та ін. розпочалося жваве обговорення складних мовознавчих питань. Об'єктами лінгвістичного аналізу стали мова преси та мова красного письменства. Значну роботу провадили харківські мовознавці О. Синявський, М. Сулима та М. Гладкий. Вони критично підійшли до надбань і пропозицій Київської етнографічної школи, яка шукала чистоти української мови в народній творчості, здійснили лінгвістичний аналіз мови творів видатних українських письменників, діалектів української мови, переосмисливши історію української літературної мови. Так з'явився «Історичний курс української мови» (1928) М. Сулими, що став основою внормування української літературної мови.

Складність процесу полягала в тому, що в перші роки панування радянської влади спостережено «двоїсте ставлення до української мови, поступки одній стороні чи другій, піднесення й спади». Насправді, як стверджує Ю. Шевельов, у післяреволюційний період українських газет було мало (в 1917 р. КП(б)У не мала жодного українського видання («Вісник Української Народної Республіки», який виходив у Харкові з 19 грудня 1917 р., мав українську мову, але майже всі матеріали друкував російською), у подальші роки кількість російських газет значно перевищувала число українських, що «правдиво віддзеркалювало ставлення до української мови на радянській Україні, її до певної міри терпіли, але не більше» [21, с. 116, 118–119].

Однак із початку 20-х рр. активізувався процес українізації, значно зросла кількість україномовних видань. Дослідники культурно-мистецького життя Харкова засвідчують, що 1925 р. у Харкові «виходили 61 український і 12 російських журналів, найпопулярнішим із яких був «Червоний шлях». Їх видавали вісім видавництв, які поступово з 1923 року засновували в Харкові: «Молодий робітник» (1923 р.), «Всесвіт» (1925–1934 р.), «Радуга» («Красное слово», 1927 р.), «Дніпро» («Молодняк», 1927–1935 рр.), «Літературна Україна» (1930–1934 рр.), «Вітчизна» («Радянська література», 1933–1934 рр.)» [8].

Обов'язковою рубрикою в цих виданнях були актуальні мовні проблеми. Поштовхом до дискусії став стан української мови публіцистики й українського письменства, що, на думку мовознавців, потребували невідкладного вноормування: «Мова нашої преси препогана – вона перебуває власне в процесі шукання, вона себе не усвідомила, не з'ясувала своїх завдань і перспектив, тим-то вона і неорганізована, і хаотична» [6, с. 13];

Постало завдання визначити основні критерії вноормування мови. Насамперед мовознавці, долучаючись до усталення норм літературної мови, уважали за потрібне спиратися на народну мову, мову пам'яток, дослідження з української діалектології, адже норма є не лише власне лінгвістичною категорією, а й соціально-історичною. Так, М. Гладкий, говорячи про завдання публіцистики, доходить висновку: «Виходячи з того, що вплив культурної мови підвищуватиме й культурний рівень мас і збільшуватиме їхню організованість, ми повинні розвивати газетну мову на основах української народної мови» [5, с. 68]; «базою української літературної мови може бути тільки народно-масова стихія, зафіксована, наприклад, в етнографічних матеріалах і найяскравіше виявлена у творах таких письменників, як Марко Вовчок, Архип Тесленко, Ганна Барвінок» [20, с. 77], – стверджує М. Сулима й радить представникам українського друкованого і взагалі «освіченого» слова звертатися до етнографічних матеріалів, адже «так найпростіше й найлегше можна засвоїти собі оте саме, що має становити матеріальну базу нашої літературної мови найширшого вжитку» [20, с. 77].

Т. Мельник зауважує, що «Основна робота дослідника полягала в пошуку оптимальних засад для нормування мови, відсутність яких, як вважає вчений, дезорганізує не тільки українське словництво, а й усе суспільство» [12]. М. Сулима усвідомлює необхідність нормування мови на всіх мовних рівнях: «Нормувати мову конче треба на всіх ділянках, адже без літературної норми бувають-бо лише не дуже розвинені мови» [16, с. 15] і визначає такі основні критерії нормативності:

1. «Найширша вживаність і природність факту в народній мові». Саме цей чинник важливий для творення «всенародної мови»: «Літературна мова має бути штучним конденсатором, сортувальником і добірником. Вона не може толерантно ставитися до всієї маси рівнозначних діалектичних фактів. Із тих фактів вона може узаконити лише один котрийсь, а решту забракувати. В літературно виробленій мові не може бути такого, щоб дозволялося писати й говорити, як хто хоче, як хто звик; напр.: він ходить і він ходе, вони носять і вони носять та ін.» [19, с. 134].

2. Зручність якогось факту з погляду мовного поступу. Основними вимогами цього критерію є: ясність, зрозумілість, чистота, правильність мови. А завдання мовця полягає в тому, щоб «зробити свою мову простішою, зрозумілішою й легшою, наблизити її до повсякденної розмови звичайних людей» [17, с. 29].

3. Поширеність і потрібність якогось факту (коли він узгоджений із системою народної мови) в мові письменницькій, науковій. «Нормальну якість літературної мови широкого вжитку можна констатувати тоді, коли ту літературну мову одностайно – організовано орфографічно, фонетично, морфологічно, лексично й синтаксично – репрезентує маса освічених людей» [17, с. 29].

Визначивши критерії нормативності, М. Сулима у статтях «Проблема літературної норми в українській мові», «Мова української газети» зосереджує увагу на типових мовних фактах і явищах, що потребують нормалізації. Передусім, мовознавець радить звернути увагу на: «оформлення літературної вимови (ортоєпії) та наголосу», бо «на вимову свою ми найменше поки-що звертали уваги й найменше про неї знаємо: вимовляємо здебільшого українські слова по-російському або по-польському» [17, с. 31]. Учений виокремлює такі порушення орфоєпічних норм:

– «у кінці слова наші вчителі частенько *«акають»*... здебільшого ця риса характеризує міських учителів і так само їхніх учнів» [16, с. 16];

– щодо наголосу, то мовознавець рекомендує використовувати східноукраїнський варіант [16, с. 16], заперечуючи подвійні та потрійні наголоси в тому ж слові, наприклад, *байдуже, байдуже*, окрім випадків, коли наголос змінює значення чи форму слова [19, с. 138].

Характерні порушення норм слововживання, зауважує М. Сулима, зумовлені тривалим іншомовним, здебільшого російськомовним, впливом, що спонукає до взорування в цій ділянці мови на етнографічний критерій:

– «Право літературного громадянства мають лише ті слова, що їх утворено в цілковитій згоді з системою народної мови. Цеб-то утворені слова повинні бути подібними до вже наявних слів» [17, с. 31]. Так, М. Сулима звертає увагу на утворене «на російській кшталт оцерковнено-слов'янське *вихователь*, коли є добре *виховник*» [18, с. 23], «у нас бо є продуктивні суфікси на означення діяча, то їх же й уживаймо... – *виховач, виховник*» [19, с. 141];

– частовживаний «непотрібний новотвір *«безкоштовний*, хоча маємо слово *«безплатний»*» [19, с. 141];

– «не слід писати *господарчий*, коли треба *господарський; підготовчий*, коли є *підготовний*» [18, с. 23];

– «Вживаючи українських слів, ми часто надаємо їм невластивого значіння: *урок, лічити, рахувати, уявляти, складати, відчиняти, займатися, останній, любий, необхідний, особистий, торкатися*» [17, с. 31];

– «дерев'яно-сміховинний вираз з боку: тенденції з боку окремих організацій, з свого боку збудували пам'ятник. Всі інтелігентські з боку треба заступати відповідними людськими від, з погляду, а то й просто обминати. Наприклад, розмови про єдність з *їхнього боку* слід передати: *їхні розмови про єдність*» [18, с. 24];

– замість *в першу чергу*, слід *насамперед, по-перше*. Газетне *в числі їх – серед них*; «*дикє відносно – що-до*», «*в цьому відношенні робселькорівський рух...*, а слід просто *тут робселькорівський рух*» [18, с. 24];

– зловживання *головним чином*, замість *найбільше, дійсно, замість справді*;

– «провінціяльне» *жодний*, слід *ніякий*, «інтелігентсько-галицьке й тимчасом церковно-слов'янське нині – людське *тепер, обов'язково, неодмінно; оскільки*, а слід замість *бо, як*»;

– «зловживання кострубатого слова *розповсюдження*, замість далеко кращого *поширення; торкнувся справи*, замість сказав *про справу*» [18, с. 25].

Серед порушень морфологічних норм М. Гладкий та М. Сулима насамперед виокремлюють помилкове використання «антинародних» активних дієприкметників теперішнього часу на *-чий, -ший, -ций, -мий*: «Коли в селянській мові немає дієприкметників на *-чий, -ший, -ций, -мий*, то ніхто не має права й заводити їх до нашої літературної мови, утворювати за рецептами російської граматики. Російські дієприкметникові форми справді таки дуже економні, але їх завжди можна перекласти відповідними так само економними українськими формами, словами» [15, с. 70]. М. Гладкий уважав, «що їх з великою трудноцією доводиться викоринювати» [5, с. 65]: *виправдуючий* (виправдний), *завідуючий* (завідувач), *бувший* (колишній), *біжучий рік* (поточний, цей), *дезорганізуючий* вплив, *існуючий* розрив. М. Сулима пропонує замість активних дієприкметників уживати форми, властиві народній мові: «В українській народній мові замість таких дієприкметників бувають описові вирази, дієприслівники, прикметники, речівники й дієприкметники минулого часу страдального стану на *-ний, -тий*» [14, с. 145].

У статті «Дещо про культуру української мови» мовознавець зауважує, що вбачає у творчості відомих поетів, таких як О.Олесь, Леся Українка, Т. Шевченко, І. Франко, «ноти вагання» щодо української мови, позбавлені «впевненої патетики, як у Тургенева» [15, с. 63–65], зупиняючись на «*ізмах*» (за М. Сулимою всіх антинародних словах), без яких «майже ніхто з українських інтелігентів не може обійтись», серед яких і так звані «антинародні дієприкметники на *-чий, -ший, -ций, -мий*, наприклад, у П.Тичини: *наступаючий день*, з навколо *сяючим* огнем; у збірнику першому та другому «Плуг»: нема *бажаючих, настоящою* людиною став [15, с. 68].

Не оминають своєю увагою М. Сулима та М. Гладкий і словотвір, а особливо новотвори, де знову ж причину дестабілізації мовної системи вбачають у впливі російської мови, що здебільшого виражено:

– у використанні «наростка речівникового *-щик* (на означення осіб за професією): *пайщик, зборщик; -чик: докладчик, газетчик*.

– «приростка *за-* дієслів: *зачитати, заслухати*» [5, с. 64].

Значну кількість слів, яку використовували на сторінках не тільки письменники того часу, але й журналісти, мовознавці називають «антинародними», «антиукраїнськими», «дикими», «дерев'яно-сміховинними», «кострубатими», застерігають від використання слів, однозвучних із російською мовою, впливів інших мов через галицьку: *коло (біля) трьох літ* (слід *трохи не, мало не, близько трьох літ*); *виразно (вимовно, промовисто)*. Ці слова нагадують російські: *около, виразительно* [5, с. 64]; *зараз (тепер, тепер саме); прийом (приймання); гірняк (гірник, бо гірняк – горец); в цілому (загалом, взагалі)*.

Зауважимо, що окремі поради мовознавців залишилися не реалізовані, наприклад, як нормативні вживаємо сполуки й слова *підготовчі курси, вихователь, зачитати* та ін.

Синтаксичний рівень, на думку мовознавців, потребує особливої уваги, зокрема це стосується «української фрази»: «До синтаксичних явищ треба ставитися як-найважливіше та як-найобережніше, бо це ж архітектура мовна» [19, с. 140]; «синтакса, будова речення, те, що лінгвісти звуть «залежністю», «згодженням», «керуванням», особливо звороти мовні, фразеологія, що в ній відбилося світовідчуження цілих поколінь даної національності, – все це становить ту найважливішу основу кожної мови, що без неї зостається рабське копіювання з чужої мови» [7, с. 60].

– приєднаних конструкцій: *в більшості* (здебільшого), *шляхом перевірки* (перевіряючи); ««гіпертрофія речівників і бездієслівність», що виявляється в занадто частім уживанні «отглагольних существительных» з приєдником *для, в: для* виконання праці (*щоб* виконати), *для* керівництва (*щоб* керувати). Суттєвим є вплив російської мови на часові звороти: *«у найближчий час* (найближчим часом), *у цьому році* (цього року), *кожний раз* (що-разу), *з року в рік* (рік-у-рік)» [5, с. 66].

– складні фразеологічні звороти: *«играть роль – багато важить, має чималу вагу»*: «Мова нашої преси повинна на основі української народної мови в згоді з нашими вищими науковими авторитетами й у тісній звязку з розвоєм української літературної мови виробити рамці газетної фразеології» [5, с. 67];

– уживання так званих «пасивних зворотів з інструменталем особи»: *одержано касиром, обговорюється парламентом* [5, с. 68];

– М. Сулима вказує на «неусталену конструкцію фрази при числових назвах два – дві, обидва – обидві, три, чотири»: «Уявіть собі: до речення «Стояли три високі тополі» можна додати ще аж 3 варіанти (стояли три високі тополі. Стояло три високі тополі. Стояло три високі тополі.) Треба погодитися на одному якомусь варіанті та й не ускладнювати нашої граматики. Тип «*Стояли три високі тополі*» здається мені найзручнішим» [16, с. 17]. Зазначимо, що й сьогодні мовознавці не послідовно дотримують рекомендацій щодо вживання в називному відмінку множини прикметників та іменників у кількісно-іменникових словосполучах з числівниками два, три, чотири [1, с. 151–152; 3, с. 112; 22, с. 122];

– на поширений у газетах «полонізований орудний присудковий при наявності або невжитій звязці «е, еСТЬ», а також необхідність оминати її в «українській фразі»» указував М.Сулима. Наприклад, *це*

є фактом – це – факт. Використання такої конструкції мовознавець убачає в «невмінні перекласти до пуття російське «являться».., річ у тім, що при рос. «являться» буває орудний відмінок, заступаючи словом «є, єсть» форми теперішнього часу від рос. «являться», ми лишаємо в українській фразі орудний» [16, с. 17].

– мовознавець рекомендує «провадити як-найжорстокішу боротьбу проти зворотів «було вироблено статут, було подано звіт, буде написано», називаючи їх «слизьким місцем» в мовній практиці», а їх уживання абсурдом [16, с. 17], пояснюючи це тим, що безособові форми на -но, -то «означають минулий час завжди», а «наші автори, перебуваючи тимчасом у лабетах російського синтаксу, дають україні калічні звороти «було вироблено»» [16, с. 18]. Зазначимо, що ця порада мовознавця залишається не реалізованою. Зазвичай укладачі сучасних посібників із ділової української мови вказують на використання допоміжного дієслова *було, буде*, якщо йдеться про давно закінчену дію або дію в майбутньому часі [10, с. 210].

Отже, як виявило дослідження, саме преса й періодика ставали у 20-ті рр. важливим засобом мовного розвитку, трибуною розбудови національно-мовного простору, культивування критеріїв літературного стандарту, устійнення норм української літературної мови. Українські мовознавці 20–30 рр. ХХ ст., унормовуючи мовні явища, брали до уваги такі основні критерії: 1) етнографічний, або народний; 2) поширеності мовного явища в мові творів письменників-класиків, 3) історичний. Як засвідчує мовна практика, саме ці критерії, незважаючи на домінування несприятливих позалінгвальних чинників у різні історичні періоди суспільного розвитку, ставали міцним підґрунтям унормування української літературної мови впродовж ХХ ст.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім «KM Academia», 1994. – 254 с.
2. Биби́к С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Биби́к – Ніжин : «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.
3. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика сучасної української мови : Використання морфологічних засобів мови : Навч. посібник / Г. Й. Волкотруб. – К. : ТОВ «ЛДЛ», 1998. – 176 с.
4. Ганцов В. Проблеми розвитку нашої літературної мови / В. Ганцов // Життя й революція. – 1925. – №10. – С. 61–65.
5. Гладкий М. Мова нашої преси / М. Гладкий // Життя й революція. – 1926. – №6 (червень). – С. 61–68.
6. Гладкий М. Наша газетна мова / М. Гладкий. – К. : Державне видавництво України, 1928. – 174 с.
7. Гладкий М. Синтакс нашої газетної мови / М. Гладкий // Червона преса. – 1927. – № 8–9. – С. 59–63.
8. Глазова (Клімова) Л. Ю. Літературні пам'ятки 20–30-х рр. ХХ ст. у Харкові [Електронний ресурс] / Л. Ю. Глазова (Клімова) // Сумцовські читання : Конференція, присвячена 100-річчю ХІІ Археологічного з'їзду. – Харків, 2002. – Режим доступу : <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2002/article.html?n=599>
9. Єрмоленко С. Я. Критерії літературної норми // Літературна норма і мовна практика : монографія / [С. Я. Єрмоленко, С. П. Биби́к, Т. А. Коць та ін.] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.
10. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
11. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування : навч. посібн. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
12. Мельник Т. Засади нормотворення української літературної мови / Т. П. Мельник. – Режим доступу: <http://oin.in.ua/zasady-normotvorennya-ukrajinskoji-literaturnoji-movy-na-materiali-movoznavchoho-dorobkumykolysulymy>.
13. Смолич Ю. Розповіді про неспокій немає кінця: ще дещо з 20–30 років в українському літературному побуті. Книга 3 / Ю. К. Смолич. – К. : Радянський письменник, 1972. – 204 с.
14. Сулима М. Дещо про зниклі дієприкметники / М. Сулима // Червоний шлях. – 1927. – №5. – С. 145–168.
15. Сулима М. Дещо про культуру української мови / М. Сулима // Молодняк. – 1927. – №2. – С. 63–73.
16. Сулима М. Дещо про нормативно-мовну справу / М. Сулима // Радянська освіта. – 1928. – №5. – С. 15–19.
17. Сулима М. З приводу наших мовних злиднів / М. Сулима // Радянська освіта. – 1927. – №2. – С. 25–33.
18. Сулима М. Мова української газети / М. Сулима // Червона преса. – 1927. – №3–4. – С. 23–25.
19. Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові / М. Сулима // Шлях освіти – 1928. – №4. – С. 132–141.
20. Сулима М. Регулятори й дисонатори української літературної мови / М. Сулима // Життя й революція. – 1927. – №1. – С. 74–78.
21. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус / Ю. Шевельов // Сучасність, 1987. – 294 с.
22. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови / І. П. Ющук. – К. : Освіта, 1997. – 254 с.